

Богдан Геннадійович ЛУЦЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню окремих елементів перехідного правосуддя повоєнного періоду, що застосовувалися іноземними державами для подолання наслідків конфліктів та вчинених правопорушень з метою досягнення примирення у суспільстві та недопущення повторення конфлікту та правопорушень у майбутньому. В контексті питання притягнення винних до відповідальності проаналізовано досвід подолання наслідків режиму воєнної диктатури Аргентини, в якому одну з провідних ролей на шляху до примирення відведено аргентинському суспільству. Аналіз Боснійського досвіду свідчить про ранні заходи зі сфери правосуддя перехідного періоду за участю міжнародних організацій, які сталися вже під час війни. Відшкодування шкоди постраждалим від конфлікту, як складової перехідного правосуддя, розглянуто на досвіді Республіки Чилі, яким доволі вдало використано широкий спектр репараційних заходів щодо різних категорій осіб, визнаних жертвами правопорушень. В результаті аналізу міжнародного досвіду застосування окремих елементів перехідного правосуддя окреслені ризики та перспективи для українського сценарію перехідного правосуддя.

Ключові слова: *перехідне правосуддя, зарубіжний досвід, відповідальність, жертви, протидія злочинності, війна, деокуповані території, кримінологічне забезпечення, злочинність, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Багато країн по всьому світу потерпали від різного роду війн, збройних конфліктів та репресивних режимів, що супроводжувалися масовими порушеннями прав людини, внутрішньою і зовнішньою міграцією населення, збільшенням злочинності та іншими згубними наслідками. З метою подолання цих наслідків та відновлення принципів верховенства права та поваги до прав людини і демократії,

державами розроблялися і впроваджувалися різні концепції перехідного правосуддя. Досвід іноземних держав яскраво ілюструє відсутність єдиної універсальної моделі перехідного правосуддя, що цілком логічно пояснюється особливостями правових систем, соціально-культурними факторами, економічними спроможностями, наявними авторитетними політичними елітами і врешті решт природою і тривалістю самого конфлікту.

Збройна/військова агресія рф проти Україна, змушує нашу державу шукати шляхи подолання наслідків кризи, що вже утворилася, а також враховувати імовірні конфліктогенні ситуації, що можуть мати місце у подальшій ескалації агресивних дій з боку рф. В цьому контексті міжнародний досвід застосування перехідного правосуддя країнами, що вже подолали наслідки подібних конфліктів, може сприяти успішній імплементації окремих елементів перехідного правосуддя в український досвід. Таким чином, досвід іноземних держав та інноваційний підхід можуть стати запорукою розбудови власної моделі перехідного правосуддя, що забезпечить перехід українського суспільства до стану миру, з урахуванням імовірних ризиків і майбутніх перспектив.

Ступінь наукової розробки з тематики перехідного правосуддя як в цілому, так і проблемам його імплементації з урахуванням міжнародного досвіду є доволі широким. Значний внесок у дослідження цієї тематики зроблений як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками серед яких К. Байндер, Р. Дж. Браун, Н. Крітц, Д. Саліван, К. Сандовал, Х. Хейндер, І.Ф. Янг, А. Б. Блага, М.М. Гнатівський, О. В. Євсєєв, О. А. Мартиненко, Ю.В. Орлов, Н.І. Сатохіна, С.В. Шевчук та інші. У той же час, попри вагомий внесок наукової спільноти у розроблення означеної проблематики, залишається доволі широке поле для дискусій, оскільки українська держава і суспільство тільки починають малими кроками рухатися до розбудови власної моделі перехідного правосуддя.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя з метою виявлення перспектив і ризиків для України у період деокупації та у повоєнній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Історичні приклади існування технік перехідного правосуддя сягають стародавніх часів, як то впровадження положень про амністію, що застосовувалися до представників афінської тиранії близько 400 року до н.е. Основна мета застосування амністії полягала у тому, щоб сприяти встановленню миру і «забуттю» після тривалого періоду протистояння в країні¹.

Іншим прикладом перехідного правосуддя в історичному розрізі може слугувати проголошення в 1865 році президентом США Джонсоном амністії і помилування після громадянської війни у США².

¹ Binder C. Introduction to the Concept of Transitional Justice. *Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna, 2013. P. 11. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf

² Reiter A. G. The development of transitional justice.. *An Introduction to Transitional Justice* / O. Simić,

Концепція перехідного правосуддя як така набула поширення у періоди після політичних змін у Латинській Америці та Східній Європі наприкінці 1980-х і на початку 1990-х, в основному як двигун переходу від авторитарних режимів до ліберальних демократій, під час якого вводилися такі поняття, як верховенство права та процедурна демократія. Лише пізніше концепцію почали використовувати як невід'ємну частину післявоєнних миротворчих зусиль¹. Передумовами подальшого розвитку концепції перехідного правосуддя також вважаються розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік², а також розпад Югославії, що призвів до ряду збройних конфліктів на території Балканського півострова³.

Загальноприйняте розуміння правосуддя перехідного періоду – це набір правових і неправових механізмів, що ініціюють процес розвертання обличчям до минулого у тих суспільствах, які намагаються примиритися зі спадком масових порушень прав людини. Використовувані механізми дуже різні: індивідуальне обвинувачення на національному та міжнародному рівнях; різні форми ініціатив говорити правду, такі як комісії зі встановлення істини та органи дізнання; програми з відшкодування збитків, до яких можуть належати фінансові компенсації, повернення власності чи відновлення на роботі, а також символічні форми відшкодування збитків, як-от публічні вибачення, перейменування вулиць та пам'ятні заходи. Механізми правосуддя перехідного періоду також передбачають інституційні реформи, такі як перевірка, прийняття нових законів або реформування чинних, скасування організацій чи інституцій та заснування нових⁴. До перехідного правосуддя можуть належати як судові, так і несудові способи захисту права із різним рівнем міжнародної участі або без такого, а саме (але не виключно): переслідування винуватців, відшкодування шкоди або ж репарації, пошук правди, інституційні реформи, перевірка на відповідність займаній посаді та звільнення або ж поєднання вказаних механізмів⁵.

Відсутність єдиної універсальної моделі перехідного правосуддя пояснюється багатьма факторами, до яких можна віднести зміст самого конфлікту (шлях від диктатури до демократії/від війни до миру); природа конфлікту (внутрішній, міжнародний, змішаний); його тривалість у часі (чим триваліший конфлікт, тим складніші механізми і триваліші процедури

ed. Abingdon, Oxon : Routledge, 2017. P. 30.

¹ Sharp D. N. Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition. *International Journal of Transitional Justice*. 2015. Vol. 9. P. 150–169.

² Haider H. Transitional justice: Topic guide. GSDRC. Birmingham: University of Birmingham, 2016. P. 3.

³ Rangelov I. Civil Society and Transitional Justice in the Balkans: Three Models of Interaction. *Security in Transition. Working Paper*. 2015. Vol. 1. Issue 3–4. P. 3. SIT/WP/01/15.

⁴ Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.

⁵ The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies / Report of the Secretary-General. *United Nations Security Council*. 23 August 2004. P.4. S/2004/616. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/PCS%20S%202004%20616.pdf>

подолання його наслідків); соціокультурні, політичні, економічні, правові та інші особливості держави і суспільства тощо.

Наприклад, правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговини, Нела Поробіч-Ісаковіч оцінює його як експеримент, зазвичай принесений ззовні та ситуативно. Деякі з цих спроб зазнали невдачі, інші були більш успішними, ніж решта; деякі більше приваблювали громадськість, деякі – менше, декотрі узагалі пройшли непоміченими, а проти окремих спроб велася запекла боротьба. Одні були проведені міжнародними донорами та їхніми місцевими партнерами, інші підштовхувалися низами громадянського суспільства, в основному асоціаціями жертв. У них була одна спільна риса – відсутність рішучого та непохитного визнання обов'язку розібратися з минулим державою Боснія і Герцеговина. Ця діяльність недостатньо враховувала контекст Боснії і Герцеговини, оскільки їй бракувало глибинного гендерного аналізу конфлікту, мирних угод, політичної економіки й того процесу, що став частиною переходу від війни до миру, від однієї політичної системи до іншої¹. В контексті української моделі перехідного правосуддя питання щодо минулого держави посідає провідну роль, якщо не у розв'язанні конфлікту, то для побудови спільного майбутнього українського суспільства в межах державного кордону 1991 року. Особливістю цього питання є той факт, що ретроспективний аналіз підстав сучасного конфлікту не вичерпується ані повномасштабним вторгненням РФ в Україну 2022 року, ані збройною агресією РФ у 2014 році, а починає свій відлік від проголошення незалежності України у 1991 році. Принаймні, з цього часу в Україні і українського суспільства були законні підстави і можливості будувати державність за власним сценарієм.

На шляху до примирення гостро стоїть питання щодо притягнення винних до відповідальності, вирішення якого має забезпечити баланс у суспільстві шляхом повноцінного розслідування вчинених злочинів, з подальшим притягненням винних до відповідальності, та обов'язковим врахуванням прав і гарантій жертв злочинів та їх родин. Саме справедливість є ключовим моментом у вирішенні цього питання, адже ані суцільна амністія, ані тотальна репресія не сприятимуть примиренню, а тим більше спільному співіснуванню та розбудові майбутнього.

Досвід Аргентини свідчить про несприйняття суспільством абсолютних амністій для військових, які протягом 1976-1983 років вчиняли злочини в умовах режиму воєнної диктатури.

Так, для подолання наслідків режиму воєнної диктатури, новообраний голова держави запровадив політику покарання найбільш відповідальних за вчинення злочинів осіб, а саме тих, хто своїми діями чи бездіяльністю сприяв плануванню, контролюванню та безпосередній організації репресивних заходів щодо населення, що за своєю природою становлять серйозні порушення прав людини. В ході цієї ініціативи було зібрано

¹ Поробіч-Ісаковіч Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ: "РУМЕС", 2017. С. 54.

свідчення восьмисот осіб, відкрито більш ніж сімсот індивідуальних справ для їх подальшого розгляду в суді, але в результаті система притягнення до відповідальності зазнала жорсткого опору військових угруповань, які вважали несправедливим відбувати покарання за виконання наказів командування в часи панування військової хунти¹. Такі дії нового керівництва держави наразилися на потужний опір з боку військових і прихильників колишнього режиму, що в результаті різноманітних маніпуляцій призвело до «запровадження повних амністій для осіб, що вчиняли злочини в умовах режиму воєнної диктатури, що вважалося такими представниками законним та повноцінним виправданням для злочинних діянь, вчинених на виконання наказів. Як наслідок, вимога військових була виконана і всі особи, що підлягали суду і навіть ті, що вже були формально засуджені до ув'язнення – отримали свободу без жодних додаткових умов щодо розкриття правди про обставини вчинення правопорушень чи зобов'язань з відшкодувань шкоди, завданої жертвам та їх родинам»².

Нехтування встановленням справедливості та не притягнення винних до відповідальності призвело до масових демонстрацій в аргентинському суспільстві, яке наголошувало на тому, що «влада робить все, щоб рани, що тільки-но стали загоюватися, знову закровоточили»³. В результаті активних дій аргентинського суспільства за підтримкою правозахисних рухів та міжнародної спільноти відбулося скасування амністій колишніх військових та поновлено ініціювання проваджень щодо притягнення винних до відповідальності з подальшим призначенням покарання. Станом на 2010 рік, більше восьмисот осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності, а двісті осіб були ув'язнені за вчинення злочинів⁴. Описані події ілюструють необхідність обґрунтованої чітко вираженої політичної волі, яка кореспондує потребам постконфліктного суспільства на шляху до примирення.

Аргентинський досвід змушує серйозно поставитися до врегулювання питання щодо осіб (громадян України), які приймали участь у збройному/військовому конфлікті проти України. Попри те, що вітчизняне правове поле передбачає відповідальність за добровільну «...участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту

¹ Accountability in Argentina: 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum. *International Centre for Transitional Justice*. New York, 2005. P. 2. URL: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).

² Там само, P. 3.

³ Там само, P. 4-5.

⁴ Argentina. Background: Thirty Thousand Gone, but "Never Again". *International Centre for Transitional Justice*. URL: <https://www.ictj.org/location/argentina> (accessed on 9 May 2021).

незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України» (ч. 7, ст. 111¹ ККУ Колабораційна діяльність), неоднозначними є питання щодо визначення громадянства осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України і приймали участь у війні проти України, а саме: громадянами України будуть автоматично вважатися всі, хто мав українське громадянство до 2014 року або особи на власний розсуд будуть визначати своє громадянство, або інші ж інші варіанти. Для встановлення справедливості і подальшого примирення окреслені питання матимуть важливе значення, особливо для населення, що останні майже десять років проживає на тимчасово окупованій території України.

Власний досвід подолання наслідків війни (1992-1995 рр.) має також Боснія і Герцеговина, де найбільш ранні заходи зі сфери правосуддя перехідного періоду сталися вже під час війни, хоча на той момент ця концепція була невідомою для боснійського суспільства. Ранні заходи, зокрема, стосувалися питання покарання за воєнні злочини, коли у 1993 р., після прийняття резолюції 827 Радою безпеки ООН, було засновано Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ)¹. Під час війни під тиском активістів мирних рухів по всьому світу ООН сформувала МТКЮ в Гаазі, Нідерланди. МТКЮ отримав мандат на притягнення до судової відповідальності осіб, що несли найбільшу відповідальність за масові злочини, вчинені під час воєн у колишній Югославії в період з 1991 по 2001 р. Проте одразу ж після війни в Боснії і Герцеговині стало зрозуміло, що певні справи потрібно слухати в Боснії і Герцеговині з двох причин: для того, щоб правосуддя і правда неперевалили надто далеко від суспільства, а також через те, що МТКЮ не зміг би розібрати таку велику кількість справ. Перш ніж дозволити проводити слухання щодо воєнних злочинів у Боснії і Герцеговині, було вжито заходів для забезпечення чесності цих слухань. Під наглядом МТКЮ (у перші кілька років) справи переглядали, перш ніж відправляти їх для ведення до Боснії².

Завершення роботи МТКЮ у Боснії і Герцеговині сприяло створенню спеціальних підрозділів для протидії воєнним злочинам. У січні 2005 року був створений Спеціальний відділ з розслідування воєнних злочинів у складі прокуратури Боснії і Герцеговини, а в травні того ж року утворена Палата з розслідування воєнних злочинів³. [00]

Палата з розслідування воєнних злочинів є національною судовою палатою в Сараєво, яка має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, скоєних під час конфлікту 1992-1995 років. Вона застосовує національне боснійське законодавство і розглядає справи, передані від МТКЮ, а також справи, які подають прокурори Спеціального департаменту з воєнних злочинів. Протягом певного часу Палата мала

¹ Поробіч-Ісакович Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. Київ: "ПУМЕС", 2017. С. 55.

² Там само, С. 55-56.

³ Martin-Ortega O. Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). P. 589–628.

змішаний національно-міжнародний склад, але з 2012 року складається тільки з 48 місцевих суддів¹.

Спеціальний відділ прокуратури з розслідування воєнних злочинів несе відповідальність за обвинувачення у справах щодо злочинів, скоєних внаслідок конфлікту 1992-1995 років². На прокурорів покладено завдання доводити до Спеціальної палати “надзвичайно чутливі” справи, залишаючи “чутливі” справи на розгляд національних органів. На практиці прокурори Спеціального відділу не поспішали визначати пріоритетність справ³. Перші провадження та стратегія обвинувачення Спеціального відділу значною мірою використовували інформацію щодо конфлікту, зібрану МКТЮ. Коли національні прокурори працювали над справами, їм потрібна була всеосяжна стратегія мапування, що відповідала національній стратегії обвинувачення. У відповідь на це були проведені різні оцінювання потреб та мапування для підтримки обвинувачення⁴.

Для оптимізації роботи зазначеного органу, необхідність якої була викликана великою кількістю справ про воєнні злочини, недосконалою стратегією обвинувачення та слабкістю судової системи в цілому у 2007 році був запропонований «план міжнародного головного прокурора щодо стандартизації практики, вдосконалення комунікації та розроблення інституційних механізмів для обміну інформацією», який не був повністю виконаний. «У червні 2011 року ще чотири міжнародні прокурори залишалися у Палаті з розслідування воєнних злочинів. Міжнародне залучення завершилося наприкінці 2012 року»⁵.

Досвід Боснії і Герцеговини на шляху до встановлення правди і примирення демонструє поєднання національних і міжнародних органів, робота яких була спрямована на комплексне і системне розслідування воєнних злочинів. Очевидно, з часом оцінки такої роботи різняться, проте в цілому «Робота Палати з розслідування воєнних злочинів та відповідного Відділу прокуратури – разом із роботою МКТЮ – безперечно вплинула на судову систему та боснійське суспільство загалом і, принаймні теоретично, проклала шлях до встановлення правди і примирення»⁶. Через кілька років після створення суду Мірсад Токача, директор місцевої неурядової

¹ Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

² Department I (Special Department for War Crimes). The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. URL: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=2&id=4&jezik=e>

³ Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

⁴ Capability Assessment Analysis of the Prosecutors' Offices, Courts and Police bodies in BiH for Processing War Crimes Cases / High Judicial and Prosecutorial Council. Sarajevo, 2006. P. 18–19. Gebelein R. S. Solving War Crimes Cases in Bosnia and Herzegovina: Report on the Capacities of Courts and Prosecutor Offices' within Bosnia and Herzegovina to Investigate, Prosecute and Try War Crimes Cases. 2008.

⁵ Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Open Society Justice Initiative, 2019. Т. 2. Р. 399. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf

⁶ Там само, Р. 404.

організації “Центр досліджень та документації”, заявив: «Хоча Міжнародний центр перехідного правосуддя, Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині та інші визначили низку проблем, пов’язаних із Палатою з розслідування воєнних злочинів у Боснії, вона загалом отримала високі оцінки за свою загальну продуктивність і тепер розглядається як типова форма гібридного суду»¹.

Боснійський досвід може допомогти Україні уникнути зайвих чи то непродуктивних заходів, а натомість сприяти ефективній співпраці міжнародних і національних інстанцій у подоланні наслідків війни. Україною з 2014 року ведеться активне співробітництво з Міжнародним кримінальним судом «щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року (так звана справа Майдану)»,² а в подальшому і щодо агресії з боку рф відносно України. Надалі співпраця у цьому напрямку сприятиме повноцінному розслідуванню злочинів, пов’язаних з військовою агресією рф проти України та притягнення винних до відповідальності. Окрім цього створення МКТЮ під час війни було також потужним кроком на шляху від війни до миру. Створення міжнародного кримінального трибуналу для рф під час військової агресії проти України, могло б утворити доволі серйозні стримуючі фактори у подальшій ескалації військових дій з боку рф. Проте, парадокс полягає у тому, що орган (Рада безпеки ООН), який має законні підстави (Статут ООН) створити міжнародний трибунал, не може це зробити обмежуючись тими самими законними підставами, що ще раз підкреслює унікальність перехідного правосуддя через відсутність універсального підходу.

Одним із механізмів забезпечення періоду перехідного правосуддя є відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту, який по суті є одним із засадничих елементів досягнення справедливості під час кризи перехідного періоду.

Одним із успішних міжнародних прикладів у відшкодуванні шкоди вважається Республіка Чилі, де воєнна диктатура тривала протягом 1973-1990 рр. За даними публічних джерел, уряд Чилі інвестував приблизно 3,2 мільярди доларів США на реалізацію репараційних програм, якими було охоплено, серед іншого, 3 225 жертв примусових зникнень, 114 225 жертв політичних звільнень з публічної служби, а також 38 254 жертв політичних ув’язнень і тортур³. Важливо відмітити, що політика репарацій здійснювалася не лише у монетарній формі, а «полягала у впровадженні диференційованих програм з відшкодувань шкоди, надання компенсацій,

¹ Orentlicher D. F. That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia. New York : Open Society Justice Initiative. 2010. 210 p. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e18cc4a9-a631-4471-a22d-29a203662478/that-someone-guilty-20100708.pdf>

² Міжнародний кримінальний суд / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/mizhnarodnij-kriminalnij-sud>

³ ICTJ Program Report: Reparative justice / International Centre for Transitional Justice. 13 May 2013. URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

реабілітації жертв та відновлення порушених прав»¹, до яких можна віднести заходи з відшкодування моральної шкоди жертвам, надання соціальної, правової та медичної допомоги жертвам та їх родинам, звільнення від військового обов'язку певної категорії осіб, вшанування пам'яті тощо.

Для реалізації програм з відшкодування шкоди державою були запроваджені такі заходи, як «створення в 1992 році Національної корпорації з репарацій та примирення, що була підконтрольна Президенту Республіки Чилі та мала на меті відшкодування моральної шкоди жертвам, надання соціальної та правової допомоги родинам, що мали намір взяти участь в програмах з відшкодування, передбачених законодавством, а також встановлення місцезнаходження та умов зникнення чи смерті жертв правопорушень²; впровадження програми для реалізації Закону № 19 123, що передбачав пожиттєві пенсії для найближчих родичів жертв правопорушень, а саме для дружин та матерів, дітей до 24 років (окрім дітей-інвалідів, яким було гарантовано пожиттєве відшкодування), повну стипендію на отримання середньої та вищої освіти для дітей незаконно ув'язнених, зниклих та осіб, що зазнали політичного переслідування, а також цим дітям в подальшому гарантувалося звільнення від військового обов'язку³. Слід також відзначити і таку форму відшкодування як запровадження комплексної програми з надання медичних послуг для жертв правопорушень та їх найближчих родичів, що передбачала доступ цієї категорії осіб до широкого спектру послуг, включаючи, зокрема, психологічну допомогу та інші види медичної допомоги⁴.

Досвід Чилі, попри деякі недоліки у напрямку відшкодування шкоди потерпілим, має на нашу думку два важливих фактори, які заслуговують уваги, а саме: по-перше, доволі широке коло осіб, яких визнано жертвами, і по-друге, політика репарацій, якою передбачено різноманітні заходи відшкодування шкоди.

Для України визначення кола осіб, яким буде надано статус жертви, має понад важливе значення вже сьогодні, оскільки, правильний підхід до вирішення цього питання сприятиме возз'єднанню і порозумінню українського суспільства, що потребує певного часу. Надання на державному рівні зрозумілих і обґрунтованих пояснень щодо отримання

¹Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. P. 94. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

²Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. P. 96. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

³ Там само, P. 98.

⁴Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States: Reparations programmes / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva : United Nations, 2008. P.20. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationsProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021)

статусу жертви важливо для громадян України, які проживають на «материковій» Україні, на тимчасово окупованій території України, для вимушено переміщених осіб за кордоном та для примусово переміщених осіб на території рф.

Диференціація заходів з відшкодування шкоди сприятиме цільовій допомозі кожному, хто має статус жертви. Пролонгований характер окремих заходів таких, як позитивні пенсії, соціальні пільги, медичні послуги, правова допомога, психологічна підтримка, освітні пільги та інше на ряду із монетарними виплатами охоплюватиме різні сфери суспільного життя, що сприятиме загальному оздоровленню суспільства. Окрім цього, такий підхід розвантажить економіку держави у повоєнний період.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можна дійти висновку про унікальність і неповторність як конфліктів, так і способів їх вирішення. Вивчення міжнародного досвіду еволюції правосуддя перехідного періоду та практики його застосування слугуватиме теоретичним підґрунтям у розбудові власної моделі правосуддя перехідного періоду від війни до миру, а також, у разі необхідності і доцільності, імплементації окремих його заходів в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Open Society Justice Initiative, 2019. Т. 2. 548 р. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf
2. Міжнародний кримінальний суд / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/mizhnarodnij-kriminalnij-sud>
3. Поробіч-Ісаковіч Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. Київ: "РУМЕС", 2017. 592 с.
4. Accountability in Argentina: 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum. *International Centre for Transitional Justice*. New York, 2005. 9 р. URL: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).
5. Argentina. Background: Thirty Thousand Gone, but “Never Again”. *International Centre for Transitional Justice*. URL: <https://www.ictj.org/location/argentina> (accessed on 9 May 2021).
6. Binder C. Introduction to the Concept of Transitional Justice. *Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna, 2013. P. 9–29. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf

7. Capability Assessment Analysis of the Prosecutors' Offices, Courts and Police bodies in BiH for Processing War Crimes Cases / High Judicial and Prosecutorial Council. Sarajevo, 2006. P. 18–19.

8. Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. 257 p. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20America%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

9. Department I (Special Department for War Crimes). The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. URL: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=2&id=4&jezik=e>.

10. Gebelein R. S. Solving War Crimes Cases in Bosnia and Herzegovina: Report on the Capacities of Courts and Prosecutor Offices' within Bosnia and Herzegovina to Investigate, Prosecute and Try War Crimes Cases (2008).

11. Haider H. Transitional justice: Topic guide. GSDRC. Birmingham: University of Birmingham, 2016. 34 p.

12. Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

13. ICTJ Program Report: Reparative justice / International Centre for Transitional Justice. 13 May 2013. URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

14. Martin-Ortega O. Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). P. 589–628.

15. Orentlicher D. F. That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia. New York : Open Society Justice Initiative. 2010. 210 p. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e18cc4a9-a631-4471-a22d-29a203662478/that-someone-guilty-20100708.pdf>

16. Rangelov I. Civil Society and Transitional Justice in the Balkans: Three Models of Interaction. *Security in Transition. Working Paper*. 2015. Vol. 1. Issue 3–4. 16 p. SiT/WP/01/15.

17. Reiter A. G The development of transitional justice.. *An Introduction to Transitional Justice* / O. Simić, ed. Abingdon, Oxon : Routledge, 2017. P. 29–46.

18. Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States: Reparations programmes / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva : United Nations, 2008. 43 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Reparation%20Programmes.pdf> (accessed on 11 May 2021)

19. Sharp D. N. Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition. *International Journal of Transitional Justice*. 2015. Vol. 9. P. 150–169.

20. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies / Report of the Secretary-General. *United Nations Security Council*. 23

August 2004. 24 p. S/2004/616. URL:
<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/PCS%20S%202004%20616.pdf>

21. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023

Bohdan H. LUTSENKO,

Post-graduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF THE IMPLEMENTATION OF CERTAIN ELEMENTS OF TRANSITIONAL JUSTICE IN THE CONTEXT OF CRIMINOLOGY SECURITY OF DEOCCUPATION OF THE TERRITORY OF UKRAINE

The article is devoted to the study of certain elements of transitional justice of the post-war period used by foreign states to overcome the consequences of conflicts and committed offences in order to achieve reconciliation in society and prevent recurrence of conflicts and offences in the future. In the context of the issue of bringing perpetrators to justice, the author analyses the experience of overcoming the consequences of the military dictatorship of Argentina, in which one of the leading roles on the path to reconciliation is assigned to Argentine society. The analysis of the Bosnian experience shows that early transitional justice measures with the participation of international organisations took place during the war. Reparations for victims of conflict as a component of transitional justice are considered on the basis of the experience of the Republic of Chile, which has successfully used a wide range of reparation measures for various categories of persons recognised as victims of offences. Based on the analysis of international experience in the application of certain elements of transitional justice, the author outlines the risks and prospects for the Ukrainian transitional justice scenario.

Keywords: transitional justice, international experience, responsibility, victims, reparations.